

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 1 (96)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 1 (96)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 821.112.2'06-2.09Брехт

DOI 10.35433/philology.1 (96).2022.23-33

ЧИТАЄМО "МАТІНКУ КУРАЖ" (П'ЄСА Б. БРЕХТА В ПРАКТИЦІ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ)

Н. Г. Колошук*

Інтерпретація Брехтових ідей та поетики, особливо в публікаціях для школярів та вчителів, і досі обмежується схоластикою або повторенням (чи спотворенням) сказаного ще в радянські часи. Мета дослідження – виявити характерні стереотипи й помилки інтерпретації драми та творчості Б. Брехта в доступних широкому читачам джерелах і запропонувати власне прочитання тексту п'єси «Матінка Кураж та її діти».

Підкреслюємо, що дія в Брехта цілком умовна. Підзаголовок п'єси – "Хроніка з часів Тридцятилітньої війни" – не робить твір "історичною хронікою". Це один з авторських прийомів умовного зображення через принцип *Verfremdung* (одивнення / очуднення). Цей термін подають у перекладах із російської як "відчуження", тобто спотворюється. Поширений стереотип сприймання образу Кураж як "поганої матері", нібито протиставленої її дочці-героїні, спотворює авторський задум п'єси. Брехтові персонажі умовні, а не реалістично життєподібні: жоден не є втіленням психологічно цілісного характеру реальної людини, кожен був для автора рупором певних ідей, критики суспільних вад і злочинів. Брехт послідовно показував Матінку Кураж як життєлюбну жінку з почуттям власної гідності, однак не здатну забезпечити майбутнє своїм дітям і не спроможну відмовитися від обраного способу життя. Промовистим символічним мотивом п'єси є рух фургона маркітантки в замкнутому колі. Брехт не опускався до догматичного та моралізаторського театру. Він був скептиком і будь-яку ідеологію, мораль, цінності піддавав сумніву. Безжально висміяв примітивні уявлення про доблесть і чесноти, про добropорядність та благородство. Гірко іронізував над безсиллям німих жертв насильства та брехні.

Ключові слова: Б. Брехт, п'єса "Матінка Кураж та її діти", ефект "очуднення", поетика філософської драми, викладання зарубіжної літератури, стереотипи.

* доктор філологічних наук, професор кафедри
теорії літератури та зарубіжної літератури
(Волинський національний університет імені Лесі Українки)
n_koloshuk@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6656-2004

LET'S READ "MOTHER COURAGE AND HER CHILDREN" (THE PLAY OF B. BRECHT IN THE PRACTICE OF TEACHING THE HISTORY OF FOREIGN LITERATURE)

Koloshuk N. H.

Interpretation of Brecht's ideas and poetics, especially in publications for schoolchildren and teachers, are usually limited by scholasticism or reiteration (or by distortion) of what was said as early as in soviet times. Research aim: to find out characteristic stereotypes and errors of interpretations of drama and work of B. Brecht in the wide reader's accessible sources and to offer the own reading of the play "Mother Courage and Her Children".

*We underline that the action in Brecht's works is fully conditional. The subtitle of the play – "The Chronicle from times of Thirty Years' War" – does not do the literary work a "historical chronicle". It is one of the author's techniques of the conditional image through the principle of *Verfremdung* – a term is given in the distorted translation from Russian as "alienation". A widespread stereotype of character perception of Mother Courage as the "bad mother", allegedly opposed against her daughter-heroine, distorts the authorial intention of the play. Brecht's personages are conditional, not realistic ones: none is an embodiment of a psychologically integral character of the real man, everybody was the author's megaphone of certain ideas, for criticism of public defects and crimes. Brecht showed Mother Courage as a resilient self-respectful person woman, however unable to provide the future to her children and unable to give up the chosen way of life. The eloquent symbolic motif of the play is the movement of Courage's van in a closed circle. Brecht did not go down to the dogmatic and moralizing theatre. He was a sceptic and he doubted any ideology, morality, values. He cruelly derided primitive ideas about valour and virtue, about respectability and nobleness. He bitterly mocked the weakness of mute victims of violence and lying.*

Keywords: *B. Brecht, the play "Mother Courage and Her Children", *Verfremdungseffekt* / estrangement effect, poetics of philosophical drama, the teaching of foreign literature, stereotypes.*

Постановка наукової проблеми.

Твори Бертольта Брехта – одного з найвідоміших і найвпливовіших європейських драматургів у ХХ столітті, творця оригінальної концепції "епічного театру", різносторонньо обдарованого митця та організатора й керівника знаменитого театру "Берлінер ансамбль" – практично від 1950-х вивчали в українських школах та вишах. Однак чи знаємо Брехта насправді? Чи читаємо в адекватних перекладах? Чи маємо достатньо критично-наукової літератури, доступної не лише фахівцям-германістам, а й будь-якому читачеві, який воліє читати рідною мовою? Усі відповіді, на жаль, негативні. Причин тому чимало, а помітних зрушень у вирішенні проблем не видно. Науковий та едукативний стан стосовно Брехта й брехтознавства свідчить про очевидну деградацію нашого освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Російською мовою п'єса "Матінка Кураж та її діти" вперше була

опублікована в 1956 році в перекладі Соломона Апта. Український переклад Марка Зісмана з'явився в 1970-х; найавторитетніше видання, яким досі користуються науковці, опубліковане в 1973 р. [2; надалі цитуємо п'єсу в перекладі М. Зісмана], однак студенти в переважній більшості читають неякісну версію з Інтернету [3], оскільки книжку можна знайти далеко не в кожній бібліотеці, хоча було й перевидання (1987 р.).

Досі більшість інтерпретаторів п'єси зберігає певні шаблони, покликаючись на абияк прочитані передмови та монографії радянської доби (передусім Дмитра Затонського [2: 5–19] та Олександра Чиркова [12; 13]). У шкільних програмах пропонували визначення, що в брехтівському театрі "головною була не дія, а ідея" [4: 96]. Однак годі зрозуміти, чому розуміння Брехтових ідей здебільшого й досі обмежується схоластичними формулюваннями: "Втілення в образах

дітей Кураж трагічної долі людських чеснот в умовах війни: сміливості (Ейліф), чесності (Швейцаркас) і доброти (Катрін)" [10: 50; 5: 68]; "Зображення війни як засобу збагачення в драмі "Матінка Кураж та її діти". Ідеї попередження та риси "епічного театру" в п'єсі" [8]. Знаменитий термін *Verfremdung* на позначення особливої естетики – "очуднення" / "одивнення" – зазнав перекручень через неточні переклади (фактично – з російських джерел, а не з німецьких). Навіть в енциклопедичному довіднику та в підручнику вжито "відчуження" [див.: 9: 181; 5: 64], що лише збільшує плутанину з важливим поняттям екзистенціалістської філософії.

Загалом можна сказати, що Б. Брехт – один із тих зарубіжних авторів, яким найбільше не пощастило зі сучасними інтерпретаціями в нашому культурному просторі. Видання творів та дослідження радянського часу ідеологічно застаріли (та й були неповними, відцензурованими), зате принаймні академічно виваженими й респектабельними. Із тих часів нічого настільки ж вагомого не видано або опубліковано в малодоступних виданнях. Перевидання творів [4] годі знайти. Натомість те, що подано для широкого читача в підручнику з так званим міністерським грифом від 2007 р. [5: 60–70] та тиражовано в численних інтернетних публікаціях, які найперше потрапляють на очі будь-кому при першому знайомстві з Брехтом, не витримує жодної критики.

Мета дослідження – виявити характерні стереотипи й помилки інтерпретацій драми та творчості Б. Брехта й запропонувати власне прочитання тексту "Матінки Кураж", щоб уникнути недопустимих перекручень і викривлень у цій темі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Подивимося, що знаходять молоді читачі, звернувшись до інтернетного пошуку науково-критичних джерел. У коментарях неодноразово повторюються відомості

про час створення п'єси, жанр ("історико-алегорична драма (або драма-пересторога)", тему та ідею ("Основною темою твору, є тема війни. <...> Ідея – несумісність материнства, щастя з війною і насильством"), героїв тощо див.: [6; 1; зберігаємо правопис цитованих джерел]. Кричущі помилки, зрозуміло, залишаються поза увагою недосвідчених читачів, бо прийшли вони... зі вказаного підручника з грифом Міністерства освіти [5: 66].

Розпочата в Данії, звідки Б. Брехт змушений був виїхати у квітні 1939 року, п'єса "Матінка Кураж" була закінчена у Швеції восени того ж року, коли Друга світова війна вже вибухнула. Брехт був на той час відомим драматургом. У його рідній країні прийшли до влади нацисти, метою яких була війна за світове панування, а митець підняв свій голос проти війни як засобу забезпечення "арійців" життєвим простором, коли значна частина німців перебувала під впливом нацистської пропаганди. Брехт писав про співвітчизників та звертався до них, розуміючи, що потурання "простих людей" загарбницькій політиці гітлерівської кліки мусить вилитися у світову війну, про що й писав, відносячи події до умовного минулого: "Всяке добре діло починати тяжко; отак і війну. Зате вже коли розбує, не стримаєш" [2: 362], – каже Фельдфебель у першій сцені "Матінки Кураж". Передчуваючи катастрофу, цією п'єсою автор застерігав своїх співвітчизників від краху їхніх сподівань.

Тридцятилітня війна, під час якої номінально розгортається дія п'єси, відбувалася в XVII столітті, а драматург проводив паралель між її подіями та XX століттям. Отже, визначення "історична" чи навіть "історико-алегорична" – останнє ще й просто алогічне – недоречні: письменник не мав на меті показувати й не показав жодної з історичних подій XVII століття, не відтворював історичного колориту, не вводив історичних персонажів тощо. Як писав про особливості експресіоністської

драми відомий англійський дослідник Джон Стайн, "сюжет і структура п'єси були, як правило, непослідовними. Вони склалися з епізодів, побічних подій та несподіваних сцен, кожна з яких виконувала власну функцію. <...> Ця структура пізніше стала підґрунтям для епічного театру Брехта, в якому важливу роль відігравали епізоди та ілюстрації" [11: 17]).

Джерелом сюжету для Брехта послужила повість безпосереднього учасника Тридцятилітньої війни, німецького прозаїка барокової доби Ганса фон Гріммельсгаузена "Докладний та дивовижний життєпис затятої брехунки й волоцюги Кураж" (Hans von Grimmelshausen, "Ausführliche und wunderseltame Lebensbeschreibung der Erzbetrügerin und Landstörzerin Courage"), написана в 1670 році. Та якщо у Гріммельсгаузена головна героїня – авантюристка, котра блудить із полковими офіцерами й багатіє, а потім переживає невдачі та перетворюється на зубожілу маркітантку, розплачуючись за недоброчесність, то Брехт у своїй п'єсі не збирався моралізувати з приводу її поведінки. Уже те, що він розділив долю й риси Кураж із першотвору між двома своїми персонажами – повією Іветтою Потье та маркітанткою Анною Фірлінг, – має підказувати читачеві думку про інакший задум зображення героїні. У Стокгольмі до твору Гріммельсгаузена додалося ще одне джерело – історія маркітантки Лотти Свард із циклу "Розповіді прапорщика Столя" фінсько-шведського поета-романтика Ю. Л. Рунеберга (Johan Ludvig Runeberg). На жаль, ні в радянських, ні в нинішніх українських дослідників не коментовано цей контекст.

У першій редакції п'єси "Матінка Кураж" була поставлена в 1941 році учнем відомого режисера Ервіна Піскатора Леопольдом Ліндтбергом у Швейцарії, у цюрихському театрі "Шаушпільгауз"; у спектаклі були зайняті німецькі й австрійські актори-емігранти. Критика п'єсу схвалила, але, на думку Брехта, не зрозуміла в ній

головного. Із критичних відгуків у Брехта склалося враження, ніби театр представив "трагедію Ніобеї", що спонукало його написати нові варіанти окремих картин і зробити жорсткішим характер головної героїні. У новій редакції "Матінку Кураж" поставлено 1949 року в Берліні, за безпосередньою участю автора, – із цього спектаклю почалася історія славетного брехтівського театру "Берлінер ансамбль".

Варто підкреслити, що дія в Брехта цілком умовна: маркітантка Анна Фірлінг, яку за зухвалий, бойовитий характер прозвали "Кураж", хоче торгувати на війні, тож їде за військом у фургоні, який тягнуть її молоді сини. Вона знає, що може втрапити в небезпеку, але готова ризикувати, бо як прожити інакше? Вона не бачить нічого дивного у своєму ремеслі: "Ми чесно торгуємо білизною і шинкою, ми люди мирні" [3: 366]. Вигадані події від 1624-го до 1636 року вказано на початку кожної з дванадцяти картин: підзаголовок п'єси – "Хроніка з часів Тридцятилітньої війни" – відповідає цій побудові, однак не робить п'єсу "історичною хронікою". Усього лише ще одне авторське визначення умовного зображення. Власне, показано лише те, що стосується героїні та її дітей, які один за одним гинуть. Промовисті деталі ("На плечах в одного солдата жіноча хутряна шубка" [2: 399]), знакові обставини ("Фургон матінки Кураж стоїть у розбитому ядрами селі" [2: 399]) занепаду Німеччини та країн тодішньої Центральної Європи внаслідок Тридцятилітньої війни постають принагідно, переважно в авторських коментарях до кожної картини. Майже кожна з них пов'язана зі втратами та збитками й для головної героїні, однак Кураж не втрачає бойового духу й час від часу співає пісні-зонги, які підкреслюють її завзяття. Вони суголосні з її улюбленою примовкою: "Завзятий усього доб'ється, хотіти – значить уміти, ми з цим ділом упорємося" (у кінці четвертої картини) [2: 398].

Матінка Кураж іноді говорить і про політику, повторюючи демагогічні тези, що люди, які страждають від війни, самі винні у своїх стражданнях. "Оцим полякам тут, у Польщі, не слід було втручатися. Щоправда, наш король удерся до них зі своїми людьми, кіньми та обозом. Але вони, замість додержуватися миру, полишили свої власні справи і напали на короля, хоч його військо, вступивши сюди, не порушило спокою. Значить, поляки самі зламали мир, і вся кров упаде на їхні голови" [2: 381], – розводить демагогію Брехтова маркітантка (він закінчив першу редакцію своєї драми саме в той час – 1939 р., – коли німецькі війська вдерлися в Польщу; репліка виявилася надзвичайно актуальною). Однак судити про її світогляд за подібними висловлюваннями не слід – щось подібне говорять і Кухар, і Фельдфебель, і Священник, оскільки Брехт наділяє кожного з них певною рисою цинізму та схильності до демагогії, щоб підкреслити суспільний стан, за якого війна стає неминучою. Ще раз процитуємо Дж. Стайна, який дав точну характеристику експресіоністським новаціям у способі творення персонажів, початим ще в перші роки зародження модерного театру: "Персонажі втратили свою індивідуальність, їх розрізняли лише безіменними позначеннями... Це були радше стереотипи і карикатури, ніж індивідуальні особистості; вони представляли певні соціальні групи, а не конкретних людей. У своїй безликісті такі герої могли здаватися гротескними й нереальними" [11: 18].

Головна героїня втілює цинічний дух війни самим способом життя, а не окремими висловлюваннями. Хто б не переміг у бою і хто б не потерпав, маркітантка все одно хоче отримати зиск, покладаючись на свою спритність та не гребуючи хитрістю, брехнею чи змовою з брехунами й шахраями. І часом-таки вигідно продає то каплуна кухареві голодного командувача, то набой солдатам, яким нічим відбиватися

від ворога, бо їхні полковник з офіцерами пропивають увесь боезапас батальйону (третя картина). Поки торгові справи йдуть добре, Кураж вважає війну годувальницею й переконана, що про мораль доречно говорити на ситий шлунок, а для голодного – шкідливо.

Однак під час подорожі Матінка Кураж втрачає своїх дітей, хоча заради них готова на найзухваліші вчинки: "Ви хочете повести його на заріз, знаю я вас, – заявляє вона Вербувальникові і Фельдфебелю у першій картині. – <...> Я вас порішу, падлюки! Я вам покажу, як знати його на війну!" [2: 366]. Однак урешті програє в цьому нерівному змаганні. Старшого сина Ейліфа страчують свої, караючи за мародерство та розбій – ті самі, за які хвалили, поки тривали бойові дії. Але під час війни і під час перемир'я правила різні, а міняються блискавично. Анна, до речі, не знає про загибель старшого сина до самого кінця п'єси – їй просто не посміли чи не встигли про це сказати Кухар та Священник, а німа Катрін говорити не могла. Другий син, "дурний, зате чесний" Швейцеркас, був розстріляний католиками через материну завбачливість – вона надто довго торгувалася за його викуп, сподіваючись урятувати й сина, і фургон як запоруку від розорення та покладаючись на цинічні порядки в будь-якій армії: "Хвалити бога, вони не відмовляються від хабарів. Вони ж не вовки, і до грошей ласі. Продажність людська та милосердя господне – це те саме. Наша єдина надія – це продажність. Доки вона є, ухвалюватимуть м'які вирокі в суді, і навіть безвинний може сподіватися на милосердя" [2: 392–393], – міркує Матінка Кураж в епізоді перемовин про викуп, де посередницею стала Іветта.

Німа донька Анни Фірлінг – Катрін – була доброю та саможертвовною. Вона жаліла людей, які потерпали від війни, дітей, які залишалися без батьків. І загинула, рятуючи від ворогів місто Галле. Намагаючись урятувати інших,

Катрін загинула сама, тож радянські критики писали про неї як про зразкову героїню, протиставляючи матері та всім іншим персонажам, кожен із яких дбає лише про себе. Парадоксально, що саме ці інтерпретації, породжені специфічною радянською міфологією героїзму, охоче повторюються й досі. Стереотипні спрощення аж до нісенітниць («Вона ціною свого життя рятує ціле місто. Це – красива смерть» [6]) читаємо на сучасному методичному сайті: "У своїй п'єсі Б. Брехт протиставляє жадібність Матусі Кураж доброті її дочки Катрін. Вона, об'їхавши з матір'ю пів Європи, зуміла зберегти в собі людські якості. Дівчина не стала торговкою. Вона ціною власного життя врятувала місто і сотні тисяч людських життів. Це була смерть на благо. Не менш емоційною була сцена загибелі Швейцеркаса. Анна Фірлінг щоб не видати себе не визнає тіло своєї вбитої дитини і його просто викидають на смітник" [1].

Однак Брехтові персонажі умовні, а не реалістично життєподібні: жоден не є втіленням психологічно цілісного характеру реальної людини, кожен був для автора рупором певних ідей, критики суспільних вад і злочинів. До того ж Брехт унікав будь-якої героїзації й піднесення. Наприклад, у 2-й картині Матінка Кураж каже Кухареві, пояснюючи авторську логіку моральних та суспільних оцінок: "*Цей командувач, мабуть, дуже поганий. <...> Бо йому потрібні відважні солдати, ось чому. Якби у нього стало глузду придумати добрий план походу, навіщо б тоді йому здались такі відважні солдати? Досить було б звичайних. І взагалі, де вже вдаються до високих чеснот, там щось не гаразд*" [2: 374].

За цією логікою, Матінка Кураж є не втіленням егоїзму та скнарості, а проголошує те, що критикує автор. Помилки інтерпретаторів зумовлені нерозумінням природи брехтівського "епічного театру", призначеного для інтелектуального аналізу показаного, а не емоційним переживанням та

моралізуванням і розчуленням із приводу побаченого. Натомість у читацьких відгуках раз за разом читаємо щось прямо протилежне: "П'єса надзвичайно психологічна... Образ матері завжди був дуже чистим, мати на все піде заради своїх дітей, вона пожертвує останнім шматком хліба заради них, а тут все не зовсім так. Кожна людина думає тільки про себе, не проявляє милосердя до оточуючих, і я розумію, що виною всьому війна. Хоча якщо подивитися на наше життя в даний час, то, по суті, люди такі ж егоїсти, не всі готові віддати останнє заради іншого. П'єса допомагає відкрити очі не тільки на життя в цілому, а змушує оцінити себе, який ти герой цієї п'єси: великодушний і милосердний або скупий і жорстокий, а може бути ти ховаєшся за спину інших і не готовий на самостійні вчинки?" [6].

Якщо зводити все лише до банального моралізаторства, то до чого тут Брехт із його іронією, цинізмом, зухвалим перевертанням стереотипів та кліше?

Матінка Кураж показана автором як пересічна добропорядна людина: весела, кмітлива, практична, гарна господиня, поміркована й спритна у стосунках із будь-якими людьми та смілива у своїй готовності змагатися за «свій виводок» (із репліки Фельдфебеля у першій картині), до того ж жінка з неабияким почуттям власної гідності та апломбом. Вона вміє поставити на місце будь-якого стрічного нахабу: "*Говоріть зі мною пристойно і не базікайте при моїх малолітніх дітях, ніби я хочу закрутити вам голову. Не годиться так, і я вас знати не знаю. Обличчя порядної жінки – ось моя ліцензія у Другому полку, і якщо ви не вмієте читати такі ліцензії, то це не моя провина. А печатки на себе ставити я не дозволю*" [2: 363], – каже вона Фельдфебелю у цій сцені, де таки зуміла б відбитися від вербувальників "гарматного м'яса", якби старший син Ейліф, котрому закортіло проявити войовничий характер, сам не захотів у солдати. Анна Фірлінг, цілком згідно з масовою логікою виживання та

приспосовництва, вважає, що її синам іти до війська не треба: *"То хай чужі сини ідуть у солдати, а не мої"* [2: 366].

До речі, у першій картині Брехт дотепно висміює ще й обивательські стереотипні уявлення про жіночу добродієність – у діалозі головної героїні зі брутальними Фельдфебелем та Вербувальником. Сини маркітантки здаються їм легкою здобиччю, однак жінка спритно обриває цих посланців війни, пишаючись своїми дітьми. Їм не вдається загнати Матінку Кураж на слизьке, допитуючись, чому це діти мають інакші прізвиська, ніж їхня мати, та ще й різні. Анну це не бентежить: вона охоче розповідає про різних чоловіків, від яких народжені її діти – і це найбільший дар, який вона отримала від життя. Життєлюбство незнищенне в цій жінці, хоча з пісень-зонгів та коротких реплік між ними читачі розуміють, скільки їй довелося зазнати біди й звідки та банальна мудрість пристосуванців, яку вона бере на озброєння:

Хоч відтоді й року не минуло,

Досить наковталась я пілюль гірких.

Двоє дітей на карку, а хліб такий дорогий, та й усякий харч.

Скрізь мене мотало, в різні боки гнуло,

Гвалту я зазнала, кривд і мук тяжких.

Треба жити в злагоді з людьми, рука руку мие, муру лобом не проб'єш [3: 398]. А в попередній картині є ще більш провокативна заява в її репліці: *"Утрачено саму тільки честь, і нічого більше"* [2: 385]. Як не побачити тут авторської іронії? Однак гідності Матінка Кураж таки не втрачає: *"Я не люблю війни, та й вона мене не дуже любить. Але гієною себе називати не дозволю. Я більше вас і знати не хочу"* [2: 413], – каже вона Священникові, якому сподобалося жити її коштом, і не піддається на його умовляння *"зійтися ближче"* (6-а картина) [2: 407]. На себе й дітей вона заробляє щоденною працею (яку, попри все, вважає

чесною), а не ганебним ремеслом повії, від якого прагне врятувати й дочку.

Анна Фірлінг терпима до людей і готова допомогти їм, якщо це не дуже обтяжує її власну кишеню й не зачіпає безпеки. Але в умовах війни вона щораз програє, бо найкращі людські якості не дають змоги вижити, – рятує (хоч і не надовго) або щасливий випадок, або спритність за рахунок інших. Матінка Кураж проходить через війну тривалістю 12 років (інтерпретатори чомусь указують усі тридцять років реальної війни [9: 183], хоча в Брехта вказані конкретні дати на початку і в кінці, а війна триває й поза подорожжю головної героїні), так і не навчившись уникати небезпек та не зрозумівши, що саме війна їх породжує – тобто на Анниному місці ніхто не зміг би їх уникнути. У свідомості жінки усе перевернуте з ніг на голову настільки, що вона навіть бачить у війні можливість більш заможного життя, ніж у мирний час. *"Не ганьте війни, я не дозволю. Кажуть, вона знищує кволих, але вони і в мирний час гинуть. Зате своїх людей вона годує краще"* [2: 408], – заявляє Кураж на початку 7-ї картини, хоча щойно в попередній проклинала її, утративши сина Швейцеркаса й побачивши спотворене обличчя дочки: *"Бодай вона запалась, ця війна"* [2: 408].

Покладання надій на війну – та сама ідея, яку гітлерівці вкладали в голови німців перед початком Другої світової війни. Навіть утративши все, Матінка Кураж не розуміє, чому й що з нею сталося найгірше та як рятуватися. У фіналі п'єси вона тягне свого воза сама, збираючись знову налагоджувати торгівлю. *"Я мушу торгувати далі, – каже вона сама до себе, доручивши врятованим (завдяки самопожертві Катрін) селянам поховати загиблу дочку. – <...> Візьміть мене з собою!"* [2: 431], – кричить солдатам, які проходять мимо. Промовистим символічним мотивом п'єси є рух фургона маркітантки у замкнутому колі: *"Минуло два роки.*

Війна поширюється на все нові краї. Не спиняючись, маленький фургон матінки Кураж колує по землях Польщі, Моравії, Баварії, Італії і знов повертається в Баварію" (ремарка на початку 5-ї картини) [2: 399].

Поширений читацький стереотип сприймання образу Кураж як "поганої матері", протиставленої нібито її дочці-героїні, спотворює авторський задум п'єси до невпізнання. Брехт від першої картини послідовно показував Матінку Кураж як цілком добродішну жінку – у звичайному, обивательському розумінні цього поняття. Хай недалеко у своєму егоїстичному налаштуванні на те, що треба повсякчас дбати про вигоду в торгівлі, однак нічим не гіршу від найвідданіших своїм дітям матерів. Підтверджує це й блискуче виписана сцена з Кухарем, який пропонує Анні поїхати з ним до Утрехта, де їх обох чекає спокійна старість у шинкові, успадкованому від його померлої матері. Кухар змушений додатково роз'яснити, що для Катрін там немає місця, – Анна після його пропозиції передусім почала планувати своє майбутнє з дочкою та вмовляти її: "Ти б мала там постійний кут і могла б з кимось познайомитися. Не кожен любить молоденьких, личко – це ще не все. <...> А ти б мала своє ліжко. Чим погано, га? Хіба це життя – весь час на вулиці. Так і пропасти можна. Тебе вже он мужа заїдає. <...> Вирішуймо, Катрін" [2: 420].

Після відмови Кухаря взяти Катрін до Утрехта рішення Анни безповоротне: "Мені нема чого думати. Я її тут не покину" [2: 423]. Тарілку юшки, яку їй вдалося вижебрати в негостинному домі, вона поспішає винести дочці й тут же мусить рятувати від необачного вчинку – Катрін зібралася втікати геть від матері та її супутника. Кураж говорить щось протилежне попереднім умовлянням: "Я ж йому сказала, що не поїду в Утрехт, не треба мені його паршивого шинку, чого ми там не бачили? На біса нам з тобою шинок!

Стане для нас діла на війні. <...> Не думай, що я дала йому гарбуза через тебе. Через фургон – ось чому. <...> Тепер він вийшов з нашої спілки, і ми більш нікого не приймемо" [2: 424]. Цей монолог показує, як гарячково, не переймаючись логікою, Анна вибирає аргументи для чутливої дочки, щоб та не відчувала себе тягарем. Слова про фургон – просто відмовка, та й усе інше не надто узгоджується з попередньо сказаним, але цілком притаманне мисленню Матінки Кураж: вона не схильна довіряти почуттям, посилається на «благородні» мотиви й альтруїзм – у її очах усе це не має ціни (бо люди повсякчас брешуть, та й не можна очікувати від них благородства та високого духу), тому прикривається своєю головною "цінністю", через яку нібито відмовила Кухареві.

Розповідаючи в ремарках про події умовного XVII століття, Б. Брехт показував своїх сучасників та співвітчизників, апелював до їхнього розуму, адже їхня сліпота та егоїзм в умовах популістської демократії привели до влади гітлерівців. П'єса «Матінка Кураж та її діти» – про необхідність подолання інерції "роби, як усі" або "роби, як вигідно" та німоти у свідомості простих людей (її зуміла подолати – ось ще один зразок блискучої й гіркої іронії Брехта – лише німа Катрін). Це також п'єса про неминучу розплату за спробу зжитися з війною, зробити її способом життя, джерелом наживи. Матінці Кураж, як і всім прихильникам воєнної демагогії ("Мир – це безладдя. Тільки війна творить лад. Мирного часу людство переводиться нінащо. І люди, і худоба розбецуються вкрай" [2: 361], – каже Фельдфебель до Вербувальника у першій сцені), лише здавалося, що вона не може прожити без війни. Намагаючись ще й розжитися ("Трошки передбачливості, трошки обережності, і я підторгую грошечок" [2: 378]), вона втратила все, заради чого жила.

Б. Брехта часто звинувачували за те, що його героїня так і не прозріла. А письменник бачив своє завдання в тому, щоби змусити глядача бачити себе (за відомим євангельським висловом: бачити колоду у своєму оці замість шукати смітинку в чужому [Мт. 7:3-4]). Він ставив питання про відповідальність простих людей за хід історії, за майбутнє покоління. Наголошував на тому, що неможливо залишитися осторонь вселенської біди, якщо йдеш на компроміс із власною совістю, дбаючи про свою маленьку вигоду.

Матінка Кураж може сприйматися як алегоричний образ Німеччини 1930-х років і водночас утілює образ обманутої воєнною пропагандою спільноти та окремої людини будь-якого часу. Розпочинаючи війну, засліплені нацистською пропагандою німці вірили, що можуть розбагатіти, завоювавши належний "арійській расі" життєвий простір; утрачаючи своїх дітей у боях, вважали, що ті гинули за велику ідею та обожнюваного фюрера. Німеччина пройшла через великі втрати, але, на відміну від Матінки Кураж, її народ зробив висновки.

П'єса Брехта показує не лише те, що відбулося свого часу в Німеччині, але й те, що може відбутися в будь-якій країні. Автор пророчо, а водночас звичними повсякденними словами й дотепними ситуаціями, у яких показана стереотипна поведінка "маленької людини", застерігав людство від захоплення облудними ідеями, показував страшні сторони війни. Адже той, хто думає прожити війною, повинен платити криваву ціну – тут Брехт вживає дотепну стару приказку (в устах Священника): "Хто хоче снідати з чортотом, хай запасеться довгою ложкою!" [2: 413].

Творчість Б. Брехта – поета й драматурга – завжди викликала суперечки, як і його теорія "епічного театру", і його політичні погляди. Уже в 1950-х роках його п'єси міцно увійшли в європейський театральний репертуар;

його ідеї в тій чи іншій формі були сприйняті багатьма драматургами – молодшими сучасниками, зокрема Максом Фрішем, Фрідріхом Дюрренматтом, Артюром Адамовим, Гайнером Мюллером [див.: 11: 210–226]. Теорія "епічного театру", у повоєнні роки втілена в практику Брехтом-режисером, відкрила принципово нові можливості сценічного мистецтва та справила значний вплив на розвиток театру ХХ ст.

Висновки й перспективи дослідження. Драматургію Брехта вважають прикладом політично заангажованого мистецтва у ХХ ст. Однак Брехт ніколи не опускався до театру догматичного, не був сектантськи відданим одній ідеологічній доктрині; його мистецьке мислення не вміщається, до речі, у рамки соціалістичного реалізму, куди його повсякчас відносили в радянський час. Він був скептиком і будь-яку ідеологію піддавав сумніву – це очевидно, зокрема, у п'єсі "Принцеса Турандот", де висміяно радянський тоталітарний устрій. Але й у "Матінці Кураж" він руйнував стереотипне сприйняття патріотизму, героїзму, самовідданості та жертвності, на яких нібито має триматися суспільне благополуччя. Безжально висміяв спрощені уявлення про доблесть й чесноти, про добропорядність та благородство. Гірко іронізував над безсиллям німих жертв насильства та брехні, на яких не зважають спритніші та завбачливіші представники людської спільноти, однак кожна найупослідженіша жертва здатна не втратити власної гідності й повстати за свої цінності, як Катрін.

Конфлікти в п'єсах Б. Брехта – типові конфлікти ідей, однак розроблені віртуозно. Розгортання конфлікту, як правило, парадоксальне (всупереч очікуванням глядачів), розв'язка – відкрита, несподівана. Інтелектуальна драма Брехта цілком інакша, ніж у його попередників:

Б. Шоу, Л. Піранделло, хоча й у них він багато чого запозичив: наприклад, спосіб вибрати сюжет та обставини дії для своїх драм – брати чужі твори, переносити дію в інше місце й час, у нові обставини тощо. Визначальними принципами постановки Брехт вважав свіжість думки, природність поведінки, віртуозність їхнього сценічного втілення, підкреслену різноманітними засобами акторської майстерності.

Формальні пошуки для Брехта ніколи не були самоціллю. У деяких своїх експериментах, ідучи уможливленим шляхом, він не уник раціональної сухості, схематизму, сконструйованості. Прагнучи добитися агітаційно-пропагандистського ефекту, іноді створював зразки "навчальних п'єс" – рецепторіїв прикладної моралі, у яких переважає повчальність. І все-таки його шедеври не сходять зі сцен і досі. П'єса "Матінка Кураж та її діти" – серед них, що й зумовлює актуальність її дослідження в майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Аналіз п'єси Бертольда Брехта "Матінка Кураж та її діти" (опубл. 06.11.2017). URL: <https://moyaosvita.com.ua/literatura/analiz-pyesi-bertolda-brexta-matinka-kurazh-ta-%D1%97%D1%97-diti/> (дата звернення: 08.09.2021).

2. Брехт Б. Матінка Кураж та її діти. *Копійчаний роман. Матінка Кураж та її діти. Кавказьке крейдяне коло*: пер. з нім. / передм. Д. Затонського. Київ: Дніпро, 1973. С. 359–431.

3. Брехт Б. Матінка Кураж та її діти. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=2355> (дата звернення: 06.10.2021).

4. Брехт Б. Три епічні драми / уклад. О. С. Чирков. Житомир: Полісся, 2010. 296 с.

5. Давиденко Г. Й., Стрельчук Г. М., Гринчак Н. І. Історія зарубіжної літератури ХХ ст.: навч. посібник. 3-тє

вид. Київ: Центр учбової літератури. 2011. 488 с.

6. Джей Джи. "Матінка Кураж та її діти" аналіз. URL: (дата публікації не вказана; назва з екрану; дата звернення: 06.10.2021).

7. Зарубіжна література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 512 класи / Затверджено Міністерством освіти і науки України. Київ: Ірпінь, 2005. 112 с.

8. Навчальні програми для 10–11 класів. Зарубіжна література. Рівень стандарту [чинні з 1 вересня 2018 року]. URL:

<https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (дата звернення: 10.11.2021).

9. Назарець В. Брехт, Бертольт // Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник: у 2 т. Т. 1: А-К / за ред. Н. Михальської та Б. Щавурського. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. С. 180–184.

10. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. Зарубіжна література. 5–11 класи / Затверджено Міністерством освіти і науки України. Київ: Шкільний світ, 2001. 80 с.

11. Стайн Дж. Сучасна драматургія в теорії та театральній практиці. Книга 3: Експресіонізм та епічний театр / пер. з англ. Оксана Дзера. Львів: Вид-во ЛНУ імені Івана Франка, 2004. 288 с.

12. Чирков О. С. Бертольт Брехт. Життя і творчість. Київ: Дніпро, 1981. 160 с.

13. Чирков А. С. Эпическая драма (проблемы теории и поэтики). Київ: Вища школа, 1988. 160 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Analiz piesy Bertolda Brekhta "Matinka Kurazh ta yii dity" [The analysis of the play "Mother Courage and Her Children" of Bertolt Brecht]. URL: <https://moyaosvita.com.ua/literatura/analiz-pyesi-bertolda-brexta-matinka->

kurazh-ta-%D1%97%D1%97-diti/ (data zvernennia: 08.09.2021). [in Ukrainian]

2. Brecht B. (1973). *Matinka Kurazh ta yii dity* [Mother Courage and Her Children] (trans. M. Zisman). *Kopiichanyi roman. Matinka Kurazh ta yii dity. Kavkazke kreidiane kolo*. Kyiv: Dnipro, pp. 359–431. [in Ukrainian].

3. Brecht B. *Matinka Kurazh ta yii dity* ["Mother Courage and her children"]. URL:

<https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=2355> (data zvernennia: 06.10.2021). [in Ukrainian].

4. Brecht B. (2010). *Try epichni dramy* [Three epic dramas]. Zhytomyr: Polissia. 296 p. [in Ukrainian].

5. Davydenko H. Y., Strelchuk H. M., Hrynychak N. I. (2011). *Istoriia zarubizhnoi literatury 20 st.: navch. posibnyk* [History of foreign literature of the 20th century: textbook]. 3d ed. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. 488 p. [in Ukrainian].

6. J. G. "Matinka Kurazh ta yii dity" analiz ["Mother Courage and Her Children" analysis]. URL: <https://dovidka.biz.ua/matinka-kurazh-ta-ii-dity-analiz-tvoru> (data zvernennia: 06.10.2021). [in Ukrainian].

7. *Zarubizhna literatura* (2005). *Zarubizhna literatura. Prohrama dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv. 5–12 klasy* [Foreign literature. The program for general education schools. 5-12 classes]. Kyiv: Irpin. 112 p. [in Ukrainian].

8. *Navchalni prohramy* (2018). *Navchalni prohramy dlia 10–11 klasiv. Zarubizhna literatura. Riven standartu [chynni z 1 veresnia 2018 roku]* [The programs for 10-11 classes. Foreign

literature. Level of standard with 1.09.2018]. URL:

<https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (data zvernennia: 10.11.2021). [in Ukrainian].

9. Nazarets V. (2005). Brecht, Bertolt [Brecht, Bertolt]. In: *Zarubizhni pismennyky. Entsyklopedychnyi dovidnyk: u 2 t.* [Foreign writers. Encyclopaedic reference book. Volumes 1-2]. Vol. 1: A-K (ed. N. Mykhalska & B. Shchavurskyi. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan, pp. 180–184. [in Ukrainian].

10. *Prohramy* (2001). *Prohramy dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv z ukrainskoiu movoiu navchannia. Zarubizhna literatura. 5–11 klasy*. [The programs for general education schools with the Ukrainian language of studies. Foreign literature. 5-11 classes]. Kyiv: Shkilnyi svit. 80 p. [in Ukrainian].

11. Styan, J. L. (2004). *Suchasna dramaturhiia v teorii ta teatralnii praktytsi. Knyha 3: Ekspresionizm ta epichniy teatr* [Modern Drama in Theory and Practice. Volume 3. Expressionism and epic theatre] / trans. O. Dzera. Lviv: Vyd-vo LNU imeni Ivana Franka. 288 p. [in Ukrainian].

12. Chyrkov O. S. (1981). *Bertolt Brecht. Zhyttia i tvorchist* [Bertolt Brecht. Life and work]. Kyiv: Dnipro. 160 p. [in Ukrainian].

13. Chirkov A. S. (1988). *Epicheskaya drama (problemy teorii i poetiki)* [An epic drama. Problems of theory and poetics]. Kyiv: Vischa shkola. 160 p. [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії: 14.05.2022
Схвалено до друку: 26.08.2022